

IX.

RICHTINGEN IN DE PSYCHOLOGIE.

Evenals andere wetenschappen, heeft ook de psychologie in de vorige eeuw tengevolge van allerlei oorzaken, zoowel in methode als in wezen en bedoeling, eene groote verandering ondergaan. Het onderscheid tusschen de oude en de nieuwe psychologie wordt niet volkomen juist en nog minder volledig aangegeven, wanneer men zegt, dat gene speculatief te werk ging en deze op zuivere waarneming is gebouwd. Want het is volstrekt geene vondst van den nieuwen tijd, maar was reeds eeuwen lang bekend, dat waarneming en ervaring de bronnen van alle kennis zijn. Ook de oude psychologie was op empirie gegrond, zij het ook, dat deze lang zoo nauwkeurig en uitgebreid niet was als in den tegenwoordigen tijd. Omgekeerd is de nieuwe psychologie volstrekt niet alleen uit waarnemingen opgebouwd, want echte zuivere waarneming onderstelt reeds het denken, en is zonder het denken niet mogelijk; het denken is het onontbeerlijk middel, om de verschijnselen, die men waarnemen wil en waarneemt, te abstraheeren uit de omgeving, waarin zij in de werkelijkheid voorkomen, en is voorts nog meer onmisbaar, om die verschijnselen in te deelen en te beschrijven, om den algemeenen regel er in te ontdekken en ze te verklaren.

Toch ligt er eenige waarheid in het boven aangegeven onderscheid. Er bestond n.l. in de vorige eeuwen eene vrijwel algemeen aangenomene opvatting van het wezen der ziel. Men hield haar voor eene geestelijke zelfstandigheid, die wel op de innigste wijze met het lichaam vereenigd was, maar toch zulk eene mate van onafhankelijkheid ten opzichte van de stof en de stofwisseling bezat, dat zij, in den dood van het lichaam gescheiden, op zichzelf voortleven kon. Deze gedachte

¹⁾ Vergelijkt een artikel van Prof. C. Stumpf te Berlijn over: Richtungen und Gegensätze in der heutigen Psychologie, in de Internat. Wochenschrift f. Wiss. Kunst und Technik No. 29, en een artikel van Dr. C. Gutberlet, over: Der gegenwärtige Stand der Psychol. Forschung, in Philos. Jahrbuch 1908, blz. 1-32.

aangaande de geestelijke en onsterfelijke natuur van de ziel was reeds vóór het Christendom in meerdere of mindere mate aan alle volken en in alle godsdiensten bekend, maar werd door de prediking van het Evangelie nog belangrijk versterkt en als het ware boven allen twijfel verheven. En gevolg van deze overtuiging was, dat men bij de waarneming en bestudeering der zielsverschijnselen niet louter empirisch te werk ging, maar ook reeds gebruik maakte van het licht, dat de kennis van het wezen der ziel over die verschijnselen verspreidde, evenals men omgekeerd de kennis van het wezen der ziel aanvulde en verrijkte met die, welke uit de waarneming der verschijnselen verkregen werd. De methode der psychologie was dus noch eenzijdig speculatief noch eenzijdig empirisch; maar zij was beide te zamen, zij was deductief en inductief tegelijk. Het wezen der ziel helderde de verschijnselen van het zieleleven op, en de verschijnselen verspreidden licht over het wezen.

Daarin is nu langzamerhand een groote verandering gekomen. Na de zestiende eeuw begonnen alle wetenschappen, de eene voor, de andere na, van de theologie en ook van de openbaring en het Christelijk geloof zich vrij te maken en naar volkomen zelfstandigheid te streven. Wat de psychologie aangaat, dacht men eerst, de kennis van het wezen der ziel nog genoegzaam uit de natuurlijke openbaring te kunnen afleiden en ze dus nog onvervalscht en onverzwakt te kunnen bewaren. Maar dit viel toch op den duur niet mede. Cartesius nam al eene scheiding aan tusschen de redelijke ziel, die louter in denken bestond, en het vegetatief-animale leven, dat uit het lichaam opkwam en een mechanisch karakter droeg. Later kwam daarbij de onderscheiding tusschen de rationeele en de empirische psychologie, welke reeds de strekking in zich droeg, om aan de laatste het overwicht te verschaffen. En toen de empirische psychologie, door allerlei onderzoekingen in Engeland, Frankrijk en Duitschland voorbereid, in de negentiende eeuw door den steun der natuurwetenschap belangrijk versterkt werd, voelde zij zich krachtig genoeg, om geheel op eigen beenen te gaan staan en de metaphysische en rationeele psychologie van het erf der wetenschap te verdrijven.

Deze *empirische* psychologie, die alzoo langzamerhand tot heerschappij kwam, is natuurlijk op zich zelve volstrekt niet verkeerd. Hoe nauwkeuriger de zielsverschijnselen onderzocht worden, hoe beter. Maar dikwerf neemt zij toch tegenover de *metaphysische* psychologie eene min of meer vijandige houding aan. Zij komt er in dit geval tegen op, dat men bij het onderzoek van de zielsverschijnselen reeds een begrip van het wezen der ziel medebrengt, en eischt in naam van eene onpartijdige, onbevooroordeelde wetenschap, dat men al zulke vooropge-

stelde meeningen zal laten varen en dat men, blank als een vel wit papier, aan het onderzoeken zal gaan, om dan kalm en zonder eenig persoonlijk belang af te wachten, wat de uitkomst van dat onderzoek zal zijn. Verkrijgt men dan als uitkomst, dat de ziel een voortbrengsel van stofwisseling is, dan heeft men daarin, hoe pijnlijk het zij, te berusten; waarheid is meer waard dan valsche troost.

Deze empirische psychologie is echter niet bij de waarneming blijven staan, maar is, in navolging van de natuurwetenschap, ook langzamerhand gebruik gaan maken van het experiment, en heeft zich zoo, althans in sommige richtingen en voorzoover het mogelijk was, ontwikkeld tot *experimenteele* psychologie. De natuurvorscher bepaalt zich namelijk niet tot waarneming van de verschijnselen, die onafhankelijk van zijn wil zich in de natuur voordoen, maar hij grijpt ook zelfstandig in den loop der verschijnselen in, laat de natuurkrachten in eene bepaalde richting werken, en dwingt zoo de natuur als het ware, om hem hare geheimen te openbaren. In het experiment legt hij eene bepaalde vraag aan de natuur voor, en wacht dan af, wat haar antwoord zal zijn. Op dezelfde wijze verschaft het experiment op psychologisch gebied de gelegenheid, om een bepaalden bewustzijnstoestand te doen intreden en dezen daardoor nauwkeuriger waar te nemen en beter in zijn verband en natuur te leeren kennen en begrijpen.

Dit empirisch en experimenteel onderzoek kan voorts de psychische verschijnselen op tweeërlei wijze trachten te benaderen. Het kan de aandacht rechtstreeks richten op die verschijnselen zelve, maar het kan ze ook langs een omweg trachten nabij te komen. Ziel en lichaam staan toch met elkander in innig verband; met de psychische verschijnselen gaan grootere of kleinere veranderingen in het organisme gepaard. Zoo is bijv. de psychische gewaarwording afhankelijk van de sterkte der zinnelijke zenuwprickeling. Wijl deze laatste naar welgevallen te wijzigen en ook quantitatief te berekenen is, kan dienovereenkomstig ook de graad en de maat der gewaarwordingen worden bepaald. De wetenschap, die zich hiermede bezighoudt en in het algemeen de betrekkingen en verhoudingen tusschen de psychische en de physische verschijnselen opspoort, draagt den naam van *physiologische psychologie*.

De richting, welke de empirische psychologie in dit experimenteel en physiologisch onderzoek inslaat, wordt blijkbaar beheerscht door het streven, om de psychologie zooveel mogelijk van het subjectief karakter te ontdoen en tot eene exacte wetenschap te maken. Terwijl men in vroeger tijd de psychische verschijnselen voornamelijk door zelfbeschouwing bij zichzelf waarnam, tracht men nu zooveel mogelijk het zieleleven bij anderen te bestudeeren. De subjectieve psychologie gaat

dan over in *objectieve* psychologie en deze leidt dan vanzelf weder tot *comparatieve* en tot *genetische* psychologie. Het veld van onderzoek wordt n.l., wanneer men het zieleleven van anderen wil bestudeeren, eindeloos ver uitgebreid. Men kan dan immers studie maken van het zieleleven bij kinderen en zuigelingen, knapen en meisjes, mannen en vrouwen, standen en klassen, maatschappijen en volken, beschaafden en onbeschaafden, krankzinnigen en genieën, zieken en gezonden, misdadigers en deugdzaam, goddeloozen en vromen, ja zelfs bij dieren en planten.

De uitkomsten, die dit uitgebreid en veelzijdig onderzoek oplevert, dwingen dan natuurlijk tot vergelijking; men kan bij de veelheid niet blijven staan en streeft naar eenheid en orde. De vraag komt vanzelf op: wat is het onderscheid en de overeenstemming tusschen al die openbaringen van het zieleleven? Is er een plan en een gang in te bespeuren? Zijn er misschien wetten, is er wellicht ten slotte ééne wet, die al dat leven in al zijne vormen beheerscht? Is de leer der evolutie ook hier van toepassing? En zoo breidt men den gezichtskring ook rugwaarts, naar het verledene uit, en zoekt de bronnen op te sporen, waaruit het zieleleven is voortgekomen, en de wegen te ontdekken, waarlangs het zich ontwikkeld heeft. De *objectieve* psychologie wordt tot *comparatieve*, en deze tot *genetische* psychologie. Haeckel bijv. is in zijne *Welträthsel* met de *mathematische* en *physiologische* psychologie slechts matig ingenomen en erkent hare beperktheid, maar des te meer waarde hecht hij aan de *vergelijkende* en *genetische* psychologie. Deze doet ons toch naar zijne meening den geleidelijken gang kennen, waarlangs de laagste ééncellige organismen in een tijdsverloop van tallooze eeuwen tot de zoogdieren zich ontwikkeld hebben, en wijst ons dan verder aan, hoe langzamerhand uit die zoogdieren de mensch is voortgekomen, en hoe dan verder door de eeuwen heen deze mensch zich opgeheven heeft tot den tegenwoordigen cultuurmensch. Aan die langzame mensch-wording van den mensch in het verleden beantwoordt bij ieder individu nog altijd de ontwikkelingsgang, dien hij als embryo en zuigeling, als knaap en jongeling doormaakt. De geschiedenis van elken bijzonderen mensch is eene korte herhaling van de geschiedenis der menschheid; de eene dient tot toelichting en bevestiging van de andere. De *genetische* psychologie is de ware psychologie, omdat zij ons de wetten doet kennen, waardoor zoowel de geschiedenis van het zieleleven in de menschheid als die van het zieleleven in ieder volk en bij elken mensch wordt beheerscht.

Deze ontwikkeling van de zielkunde kon echter toch niet aan allen behagen. Gelijk er in het laatste gedeelte der vorige eeuw eene algemeene

reactie opkwam van het gevoel en den wil tegen de oppermacht des verstands, van de filosofie tegen de wetenschap, van het idealisme tegen het materialisme, van de vrijheid tegen den dwang, van de persoonlijkheid tegen de gemeenschap; zoo komen ook vele psychologen, de uitkomst hunner handeling ziende, op hunne schreden terug.

Bij eenig nadenken werd het toch klaar als de dag, dat het materialisme niet de verklaring van wereld en menschheid, van leven en bewustzijn kan zijn. Haeckel mocht meenen, dat hij alle werelddraadselen opgelost of althans tot één enkel, de wereldsubstantie, teruggeleid had, anderen kwamen steeds meer tot het inzicht, dat stof niet de oorzaak van den geest, het levenlooze niet de bron van het leven, en het onbewuste niet de wortel van het bewustzijn kan zijn, en zij spraken van zeven en van nog veel meer raadselen, die door de natuurwetenschap en vooral door het materialisme niet werden verklaard.

Reeds dit ééne feit verzette zich vierkant tegen het materialisme, dat de natuur, de stof, de atomen, of hoe men de bestanddeelen der zinnelijke wereld noemen wil, ons nooit anders bekend zijn dan door den geest en in den vorm van psychische voorstellingen. Van de gansche uitwendige wereld, ons lichaam inbegrepen, weten wij niets dan door middel van het bewustzijn. Voordat wij te weten kunnen komen wat stof en kracht in de natuur is, dienen wij dus te onderzoeken, wat bewustzijn en geest is, wat gewaarwordingen en voorstellingen zijn. De ziel gaat aan de natuur, de psychologie gaat aan de physica vooraf. Men kan de ziel niet tot de natuur herleiden, omdat ze altijd, reeds bij de eenvoudigste gewaarwording van de uitwendige wereld, medegebracht en ondersteld wordt.

Ditzelfde geldt echter ook bij het onderzoek der psychische verschijnselen. Ook deze neemt men bij zichzelf en bij anderen nooit waar dan door middel van het eigen bewustzijn. Als de psychologie er dus naar streefde, om geheel en al *objectieve* psychologie te worden, was zij op een dwaalspoor en stelde zij zich een volkomen onbereikbaar ideaal. Het subjectieve element kan bij de waarneming der zielsverschijnselen evenmin als bij die van de natuurverschijnselen worden uitgebannen; wie het verwijderen wil, maakt alle wetenschap onmogelijk. Maar daarmee werd nu in eens wederom het recht en de waarde der zelfwaarneming als bron van zielekennis hersteld. De Fransche wijsgeer A. Comte had wel trachten te betoogen, dat de zelfwaarneming onbetrouwbaar was en niet onder de bronnen der psychologie gerangschikt kon worden. Maar tegenwoordig wordt zoo gōed als algemeen weer erkend, dat zij onmisbaar is, niet alleen in de subjectieve, maar ook in de objectieve psychologie. Wij zijn ons allen van onze inwendige toestanden bewust, wij dragen kennis van onze gewaarwordingen en voorstellingen, van

onze gevoelens en hartstochten, van onze gedachten en voornemens. En juist daardoor dat wij ons zelf bewust zijn en eenige kennis van ons eigen zieleleven hebben, daardoor alleen zijn wij in staat om het zieleleven bij anderen waar te nemen en te onderzoeken. Zelfs de *experimenteele* psychologie is op deze zelfkennis gebouwd en wordt zonder haar onmogelijk. Wij kunnen anderen alleen verstaan, omdat zij ons en in zooverre zij ons verwant zijn. Het is dan ook in het algemeen niet waar, dat de ziel van den man uit die van het kind, en de ziel van den mensch uit die van het dier kan worden verklaard, maar — zoo zegt Wundt terecht — von der Menschen- zur Tierseele, nicht umgekehrt führt der einzig mögliche Weg der vergleichenden Psychologie.

De reactie, welke in de psychologie tegen het materialisme is opgetreden, kan men zoo uitdrukken, dat in den laatsten tijd in de psychologie de ziel weder is teruggekeerd. Een tijd lang had de gedachte geheerscht, dat de ziel best gemist kon worden: zij stond tot de hersens, als de gal tot de lever, en de urine tot de nieren; de psychologie werd een stuk natuurwetenschap. Maar het bleek, dat dit niet ging, en zoo keerde de ziel (het zieleleven) als een eigenaardig verschijnsel en de psychologie als eene zelfstandige wetenschap terug.

Maar verder gaat toch de overeenstemming niet. Men spreekt wel vrijer dan vroeger van ziel en zieleleven, maar de psychologen gaan aanstonds verre en in zeer verschillende richtingen uiteen, als zij toekomen aan de vraag, wat de ziel dan toch is en hoe het zieleleven in zijn werk gaat.

Terstond bij de waarneming en beschrijving der psychische verschijnselen doet zich al groot verschil van gevoelen voor. Daar zijn vele verschijnselen in het zieleleven, gewaarwordingen, voorstellingen, begrippen, oordeelen, gevoelens, driften, neigingen, hartstochten, begeerten enz. Maar wat zijn al die verschijnselen? Natuurlijk en blijkbaar staan zij onderling wel in veelzijdig verband. Maar samengenomen, bestaan zij dan op zichzelf, zooals bijv. de wolken, die drijven in de lucht, of wijzen zij op iets terug, dat erin verschijnt? Komen zij voort uit krachten, organen, vermogens (of hoe men deze noemen wil), die er in zekeren zin aan voorafgaan en er aan ten grondslag liggen? In één woord: zijn het louter verschijnselen, of zijn het werkzaamheden van eene of andere kracht? De voorstanders der *phænomenale* psychologie zeggen het eerste, die der *functioneele* psychologie beweren het laatste.

Onderstel echter, dat de verschijnselen van het zieleleven niet in de lucht zweven, maar functies zijn, die door organen (vermogens, krachten) verricht worden, waar komen dan deze organen vandaan? Zijn zij eigen aan de menschelijke natuur als zoodanig en kwamen en komen zij dus bij alle menschen altijd en overal voor? Of zijn zij misschien door ieder

mensch in het bijzonder, of in elk geval door de menschheid, in haar geheel genomen, langzamerhand in den strijd om het leven verworven en zich eigen gemaakt? De vraag, zoo algemeen gesteld, is voor allerlei bijzondere toepassing vatbaar. Neem bijv. het verschijnsel, dat ieder mensch waarneemt in de vormen van ruimte en tijd; of vestig er uwe aandacht op, dat elk mensch bij alles vraagt naar eene oorzaak en doel; of herinner u, dat geen enkel mensch denken en oordeelen en handelen kan zooals hij wil, maar zich door denk-, zede- en schoonheidswetten enz. gebonden gevoelt. Vanwaar komen al deze verschijnselen, al deze onuitroeibare hebbelijkheden, heel die verstandelijke, zedelijke, godsdienstige, æsthetische aanleg, dien ieder mensch, schoon in verschillende mate en vorm, van zijne geboorte af, naar het schijnt, medebrengt? De louter *empirische*, of in dit verband liever nog, de *evolutionistische* psychologie beweert, dat al die hebbelijkheden of vermogens langzamerhand in den strijd om het leven door de natuurlijke teelkeus verworven zijn. Maar de *nativistische* psychologie houdt staande, dat er eene menschelijke natuur is, welke alle menschen deelachtig zijn, en dat al die vermogens en krachten van huis uit aan de menschelijke natuur eigen zijn.

Indien het laatste als waarheid aangenomen wordt, komt er in hetzelfde oogenblik weer een ander probleem aan de orde. Indien er zulke aangeboren vermogens of krachten bestaan, welke zijn ze dan en hoevele is hun aantal? Sedert Herbart is de leer van de vermogens der ziel in discredit gekomen en ieder spreekt hem, menigmaal gedachtenloos, na. Men staat echter voor deze keus: of de verschijnselen van het zieleven zijn niets anders dan verschijnselen (de naam is dan echter ook nog verkeerd, want verschijnselen wijzen terug op een zijn, dat verschijnt; indien er in de zielsverschijnselen niets verschijnt, dan zijn ze schijn), of ze zijn openbaringen en uitingen van eene of meer krachten, en dan heeft men onder dezen of onder een anderen naam de oude vermogens weer ingevoerd. Elke psychologie, die de zielsverschijnselen niet in schijn oplost maar ze als functies gelden laat, keert dus en moet ook in een of anderen vorm tot de leer der vermogens terugkeeren. Bijna alle psychologen en ook alle psychopathologen blijven dan ook van verstand, gevoel, wil spreken als bijzondere krachten in de ziel, ook al verwerpen zij den naam van vermogens.

Trouwens, Herbart zelf, die de vermogens sterk bestreed, nam toch één vermogen aan, nl. het vermogen der ziel, om voorstellingen te vormen. Hij meende nu voorts wel, dat hij met dit ééne vermogen heel het zieleven verklaard had. Als er maar voorstellingen waren, dan traden deze, evenals de stoffelijke atomen in de natuur, naar vaste wetten met elkander in verbinding en brachten zoo al die verschijnselen voort,

welke wij onder het gevoel, de driften, de begeerten, de hartstochten, de aandoeningen, den wil samenvatten. Maar andere voorstanders van de functioneele psychologie hebben aan dit intellectualisme van Herbart den rug toegekeerd en juist aan het gevoel of aan den wil de eerste plaats in het zieleleven toegekend.

Vandaar is er niet alleen verschil over het aantal vermogens, dat er in de ziel moet aangenomen worden, maar ook over de plaats, welke aan elk hunner toekomt. De *intellectualistische* psychologie kent den voorrang aan het verstand of meer algemeen aan het bewustzijn toe; de *emotioneele* psychologie oordeelt, dat het gevoel aan alle andere zielsverschijnselen van verstand of wil voorafgaat; en de *voluntaristische* psychologie houdt den wil voor de grondkracht der menschenlijke ziel en dikwerf ook voor het beginsel en de kern van alle leven en zijn. Bij elk van deze richtingen is er dan nog weer verschil over, wat onder verstand, gevoel en wil moet worden verstaan. Bij het *bewustzijn* doet zich bijv. de vraag voor, of het zieleleven met de bewustzijnsverschijnselen samenvalt, dan wel of daarachter en daaronder nog een ander, verborgen, donker leven schuilt, waaruit het bewustzijn opstijgt, zooals het licht eener vlam zich ontwikkelt uit eene donkere kern. Daar zijn er niet weinigen, die in dat onbewuste zieleleven het wezen des menschen zoeken; alle psychologische processen spelen zich daar naar hun oordeel af; wat er in het bewustzijn opstijgt, is niet meer dan het resultaat van wat onder den drempel van het bewustzijn tot stand is gebracht; zelfs staat de mensch in dit onbewuste leven op eene geheimzinnige wijze met andere, ver verwijderde menschen, met zielen en geesten, met het Al in verband; en het *occultisme* spant zich in, om in dit donkere gebied door te dringen en er eenige zekere en betrouwbare kennis van te verkrijgen. Over de plaats, den inhoud en de beteekenis van het *gevoel* is de verwarring niet minder groot; de grens tusschen gewaarwording en gevoel en die tusschen gevoel en lust (begeerte, neiging enz.) wordt nu eens zoo, dan weer anders getrokken; het wordt beurtelings hoog verheven of sterk geminacht. Bij den *wil* bestaat allereerst het groote verschil, of hij als eene zelfstandige kracht is aan te merken, dan wel of hij uit elementen van bewustzijn en gevoel is samengesteld. Daarmede verbindt zich dan deze andere vraag, of de wil bij machte is, om op het proces der voorstellingen in te grijpen en er eene andere richting aan te geven, dan wel of hij zelf in dat proces is opgenomen en er geheel door beheerscht wordt. De *associatie*-psychologie zegt het laatste, maar de *apperceptie*-psychologie handhaaft, dat in de apperceptie eene zelfstandige kracht der ziel optreedt, welke uit den wil voortkomt en in het bewustzijn haar invloed doet gelden. En

eindelijk verheft zich bij den wil nog dit ernstige probleem, of hij vrij dan wel onvrij is, allereerst in psychologischen, maar dan verder ook in ethischen en religieuzen zin. De *deterministische* psychologie predikt de volstrekte onvrijheid van den wil, maar de *indeterministische* psychologie pleit voor een grootere of kleinere mate van vrijheid; en beide richtingen staan tegenwoordig, niet alleen in de psychologie, maar ook in de ethiek en het strafrecht, zeer scherp tegenover elkander.

Als wij al deze vraagstukken doorgeworsteld zijn, hebben wij nog het einde niet bereikt. Want hetzij men de phænomenale of de functioneele psychologie toegedaan zij, altijd dringt de vraag zich op, waaraan de verschijnselen of ook de functies (organen) van het zieleleven hun oorsprong ontleenen. De gedachte, dat zij in de lucht hangen, bevredigt niet, omdat men zoo iets wel zeggen kan, maar er geen duidelijk begrip mede verbinden kan. Bij deze vraag loopen de meeningen nu weder zeer verre uiteen. De *materialistische* psychologie, die wel bestreden en verzwakt, maar volstrekt niet uitgestorven is, houdt nog altijd staande, dat er in den eigenlijken zin des woords geen ziel bestaat, maar dat het de materie is, welke onder bepaalde omstandigheden en bij zeer ingewikkelde en fijne verbinding het denken voortbrengt. Lijnrecht daartegenover staat de *spiritualistische* psychologie, die aan de materie alle realiteit ontzegt en alleen aan het bestaan van voorstellingen gelooft. Tusschen deze beide richtingen plaatst zich de *pantheistisch-monistische* psychologie in, welke stof en kracht, lichaam en ziel beide beschouwt als openbaringsvormen van eene en dezelfde substantie, die aan al het bestaande ten grondslag ligt. Gewoonlijk is deze monistische richting het zoogenaamde *psychophysisch parallelisme* toegedaan, dat is die voorstelling, volgens welke ziel en lichaam niet op elkander inwerken, maar volgens welke de physische en de psychische verschijnselen elk voor zich eene onafgebroken causale reeks vormen en evenwijdig naast elkander voortloopen.

Wanneer men nu die eigenaardige spiritualistische psychologie, welke de realiteit der stof ontkent maar het bestaan van zielen of geesten aanneemt, uitzondert, kan men zeggen, dat al de genoemde richtingen ten aanzien van het wezen der ziel dit met elkander gemeen hebben, dat zij haar het zelfstandig bestaan ontzeggen. De ziel is voor hen het complex der zielsverschijnselen, hetzij men daarbij alleen aan bewuste of ook aan onbewuste verschijnselen denke, en gaat daarin op. Er ligt daarachter geen eigen zijn of wezen, dat van het Goddelijk wezen of van het stoffelijk zijn essentiëel verschillend zou zijn. De ziel is geen *zijn*, ze is *alleen* werking, daad, verschijnsel. Deze opvatting kan men

aanduiden met den naam van *actualiteits*-psychologie, en lijnrecht staat daar dan tegenover de zoogenaamde *substantialiteits*-psychologie, welke in de menschelijke ziel eene geestelijke substantie ziet, onderscheiden zoowel van het wezen Gods als van het zijn der materie. De naam substantie is gebrekkig, omdat hij zoo licht aan iets stoffelijks en uitgebreids doet denken, maar de bedoeling is toch duidelijk; de ziel is een geestelijke zelfstandigheid, die door God is geschapen en van de stoffelijke wereld in wezen verschilt.

Tenslotte zij hieraan nog toegevoegd, dat ook over de verhouding, waarin de psychologie tot andere wetenschappen staat, en over de beteekenis, welke zij voor deze heeft, niet gering verschil van gevoelen bestaat. Over het algemeen valt er heden een sterk streven waar te nemen, om de psychologie met alle wetenschappen in nauw verband te brengen en alle objecten der verschillende wetenschappen van den psychologischen kant te bezien. Natuurlijk is dat ook mogelijk, want alle objecten onzer kennis worden ons alleen door het bewustzijn nabij gebracht; het bewustzijn is als het ware de lens, waardoor zij hun beeld in onze ziel werpen, en heeft op de vorming van dat beeld een vrij sterken invloed. Zoo treedt de psychologie tegenwoordig dan ook in verbinding met de pädagogiek, de psychiatrie, de rechtswetenschap, de ethiek, de kunst- en de taalstudie, de geschiedenis, de religie enz., en allerwege is men bezig, om experimenten in te stellen; kinderen, mannen, vrouwen, misdadigers, krankzinnigen, vromen, goddeloozen, zij worden allen, door deskundigen en door dilettanten, aan proeven onderworpen. De experimenteerzucht bereikt hier en daar zulk eene gevaarlijke hoogte, dat eene ernstige waarschuwing, gelijk Wundt en anderen ze hooren lieten, niet misplaatst is.

Maar bij de toepassing der psychologie op de andere wetenschappen is er tusschen eene gematigde en eene radicale richting onderscheid te maken. De eerste erkent, dat de psychologische beschouwing van de objecten der verschillende wetenschappen, zooals opvoeding, onderwijs, overlading, vermoeienis, gebreken, misdaden enz. een nuttig hulpmiddel is en over al deze dingen een interessant licht kan doen opgaan. Maar anderen gaan veel verder en meenen, dat de psychologie de grondslag is van alle wetenschappen des geestes, en dat deze alle tot psychologie te herleiden zijn en in psychologie opgaan. Zij zijn voorstanders van het extreme *psychologisme*, dat religie en ethica, logica en *aësthetica*, *metaphysica* en filosofie voldoende meent te behandelen, wanneer het heeft beschreven, hoe al de daarin voorkomende ideeën en normen, voorstellingen en begrippen psychologisch ontstaan zijn. Onderstelling en gevolg van deze richting is, dat al de denkbeelden, welke in de

geesteswetenschappen ter sprake komen, hunne objectieve geldigheid verliezen en eenvoudig veranderlijke en wisselende producten worden van den menschelijken geest. De oude leer van Protagoras wordt erin vernieuwd, dat de mensch de maatstaf aller dingen is.

Tegen dit sceptisch psychologisme wordt daarom terecht door anderen het *apriorisme* verdedigd en de objectiviteit der normen gehandhaafd. Het psychologisme kan hoogstens, hoewel toch altijd zeer onvolledig en gebrekkig, beschrijven, hoe al die normen en ideeën door den mensch gevormd zijn, maar het komt niet toe aan de vraag, welke hunne innerlijke, zelfstandige, objectieve waarde is. Zuiver psychologisch beschouwd is het even belangrijk na te gaan, hoe een dwaling, een leugen, een misdadig plan, een afschuwelijk voornemen in de ziel van een mensch zich gevormd heeft, als om te onderzoeken, hoe eene zinsverandering, eene bekeering, eene daad van zelfopoffering zich bij een mensch heeft toegedragen. Maar daarom is het innerlijke onderscheid tusschen deze beide reeksen van toestanden nog niet uitgewischt en veel minder verklaard. Hoe belangrijk de psychologie ook zij en welke nuttige bijdragen zij leveren kan, zij is beperkt en kan nooit de logica en de ethica, de religie en de *æsthetica* vervangen; ook de pædagogiek, schoon dankbaar voor hare voorlichting, behoudt de zelfstandigheid, welke naar eigen aard haar toekomt.